КАЗАН (ИДЕЛ БУЕ) ФЕДЕРАЛЬ УНИВЕРСИТЕТЫ
ЛЕВ ТОЛСТОЙ ИСЕМЕНДӘГЕ ФИЛОЛОГИЯ ҺӘМ МӘДӘНИЯТАРА БАГЛАНЫШЛАР ИНСТИУТЫ
Гомуми һәм төрки тел белеме кафедрасы

Р.Р.Сәлахова

СӘНГАТЬ ӨЛКӘСЕНДӘ ТАТАР ТЕЛЕ

Югары уку йортлары өчен укыту кулланмасы

Казан – 2017

Сәлахова Р.Р.

Сәнгать өлкәсендә татар теле: Югары уку йортлары өчен укыту кулланмасы (2 кисәк) / Р.Р. Сәлахова. – Казан, 2017. – 56 б.

Фәнни мөхәррир –
Р.Р.Җамалетдинов, филология фәннәре докторы, профессор

Рецензентлар:
филология фәннәре кандидаты, доцент Л.М. Гиниятуллина
филология фәннәре кандидаты, доцент Г.Ф. Зиннәтуллина

Кулланма югары уку йортларының сәнгать бүлегендә белем алучы студентларга юнәлдерелгән. Хезмәттәге һөнәри һәм гомуммәдәни әһәмияткә ия булган текстлар һөнәри компетенцияне формалаштыру максатын күздә тотып тәкъдим ителде. Беренче кисәктә сынлы сәнгать турындагы текстлар урын алды һәм ул “Дизайн” белгечлеген үзләштерүче студентларга тәкъдим ителде. Кулланманың икенче кисәге “Музыка”белгечлеге буенча белем алучы студентларга атап язылды.

Лев Толстой исемендәге
филология һәм мәдәниятара багланышлар
институты укыту методик советы
(9 нчы номерлы беркетмә, 3 нче июль, 2017 нче ел)

© Казан федераль университеты, 2017
© Сәлахова Р.Р., 2017

КЕРЕШ

Һөнәри белем бирә торган югары уку йортларында “Татар телендә һөнәри багланышлар” (“Татарский язык в профессиональной коммуникации») фәне студентларның татар телендә үз һөнәренә бәйле булган барлык мәгълүматны тиешле дәрәҗәдә аңлый һәм аңлата белүенә, һөнәр үзләштерү юлында аннан иҗади файдалана алуына корылган.

Аралашу ихтыяҗы булдыру, аның ярдәмендә һөнәри һәм гомуммәдәни мәгълүмат туплау өчен, “Татар телендә һөнәри багланышлар” дәресләрендә кулланылган иң уңышлы алымнарның берсе – текстлар белән эш. Текст эчтәлегенең студент сайлаган һөнәр белән бәйле булуы бик мөһим, чөнки студент югары һөнәри белем бирү уку йортына билгеле бер һөнәр үзләштерү өчен укырга керә һәм булачак һөнәре белән бәйле теләсә нинди мәгълүмат анда кызыксыну уятырга сәләтле. “Музыка” белгечлеген үзләштерүче студентларга атап төзелгән әлеге кулланмада, мәсәлән, татар музыка сәнгате тарихы, милли музыка уен кораллары һәм башка шундый музыка сәнгатен яктырткан текстлар бирелде. Һәр текст ахырында биремнәр һәм контроль сораулар тәкъдим ителде. Биредә студентка тексттагы иң әһәмиятле мәгълүматны сайлап ала белү, тектның эчтәлегеннән чыгып, аңа исем уйлап табу, текстны тулыландыру, яки тексттагы терминнарга билгеләмә бирү, текст буенча сораулар әзерләү яки, киресенчә, җавап бирү һ.б.ш. биремнәр һәм күнегүләр тәкъдим ителә. Алар арасында тексттагы аерым фактларны конкретлаштыру, аларга бәя бирү, тексттагы фактлар белән килешү яки килешмәвеңне белдерү кебек текст эчендәге мәгълүматны сөйләмдә уңышлы куллана алуга корылганнары да бар.

Гомумән алганда, әлеге биремнәр һөнәри сөйләм күнекмәләрен формалаштыруга, сөйләмне, төгәлрәге, һөнәри сөйләмне камилләштерүгә юнәлдерелгәннәр. Теге яки бу текстка яки аның эчтәлегендәге аерым бер фактка нигезләнеп, тексттагы сөйләм берәмлекләрен уңышлы кулланып, студент үзенең фикерен белдерә ала икән, димәк, һөнәри сөйләм биреме үтәлде дигән сүз.

Һөнәри белем алучы студентлар үзләштерә торган белгечлекләре белән бәйле булган төп терминнарны да яхшы белергә тиеш. Аерым бер өлкәне чагылдырган текстларда шул өлкә белән бәйле терминнарның күп булуы гаҗәп түгел. Сәнгать өлкәсенә караган текстларда, мәсәлән, иң әһәмиятле тел берәмлекләре булып сәнгать терминнары тора. Студент тексттан үз белгечлеге белән бәйле терминнарны табып, аларга татар телендә билгеләмә бирә белергә, аларның мәгънәләрен аңлап эш итәргә тиеш. Терминнарның татарча-русча атамаларын өйрәнүгә дә зур игътибар сорала. Булачак һөнәре өлкәсендәге күпсанлы терминнарның ике телдә яңгырашын өйрәнү студентларга фәнни планда гына түгел, гомумән, дөньяны танып белү юнәлешендә кызыклы нәтиҗәләр ясарга мөмкинлек бирәчәк. Кулланмада тәкъдим ителгән музыка терминнары сүзлекчәсе шул максатны күздә тотып бирелде.

БЕРЕНЧЕ ТЕМА

ТАТАР ХАЛКЫНЫҢ МУЗЫКА СӘНГАТЕ

1. Татар музыка сәнгате тарихы.
2. 19-20 йөзләрдә татар музыка сәнгате.
3. Татар милли музыка сәнгатенә нигез салучы шәхесләр

Татар музыка сәнгатенең чыганагы төрки каганатлар дәверенә барып тоташа. Ул Идел буе Болгары, Алтын Урда, Казан ханлыгы һ.б. төрки-татар дәүләтләрендә төрле *рухани* һәм *дөньяви* формаларда, *профессиональ* һәм *үзешчән* җырчылар, музыка уен коралларында башкаручылар иҗатында чагыла. Татар музыка сәнгате мәҗүсилек заманы һәм ислам дине йолаларын үткәргәндә башкарылган музыка, мәдхия, мемориаль жанрларда, сарай музыкасы традицияләрендә, хәрби йола бәйрәмнәре, сарай һәм халык бәйрәмнәрендә күңел ачу рәвешендәге музыкаль-поэтик формаларда үсә. Татар халкының традицион музыка кораллары булып кубыз, курай, гөслә, давылбаз, думбра, дәф һ.б. санала. Аларның кайберләре халык осталары кулы белән ясала, икенчеләре гарәплән үзләштерелгән классик мөселман музыка уен кораллары була.

Татар милли көйләренә ангемитоника хас; традицион буларак ул җырлар фәкать бер тавыш өчен чыгарыла. 16 йөз уртасыннан татар халкының музыка сәнгате көчен-кодрәтен югалта: элек иҗтимагый әһәмияткә ия булган формаларның кирәге калмый, бу хәл жанр һәм стильләрнең акрынлап чикләнүенә китерә. Шул сәбәпле татар халкының милли музыкасы 20 йөз башына кадәр ялгыз башкаручылар иҗатындагы фольклор җырлары буларак кына сакланып кала.

18 йөздә, уку йортлары программасына уен коралларын үзләштерү дәресләре кертелү нәтиҗәсендә, төбәктә рус музыкасының беренче учаклары барлыкка килә. 19 йөз ахырына Казанда профессиональ музыка белем бирүнең нигезләре салына. Төрле елларда К.Эйзрах, Л.К.Новицкий, А.А.Орлов-Соколовский, Р.А.Гуммертларның хосусый музыка мәктәпләре эшли башлый. Казан музыка училищесе дә Гуммерт мәктәбе нигезендә оеша.

БИРЕМНӘР

1. Тексттан [w] авазы булган сүзләрне һәм **ъ, ь** билгеләре кергән сүзләрне табып языгыз, орфографиясен аңлатыгыз.
2. Текстта курсив белән бирелгән сүзләрнең язылышын истә калдырыгыз, алар белән җөмләләр төзегез.

19-20 йөзләрдә татар музыка сәнгате

19 йөз ахыры - 20 йөз башында Казан музыка сөючеләр түгәрәге, Нәфис сәнгать сөючеләрнең Казан җәмгыяте, Халык университетлары Казан җәмгыяте татар милли музыкасының беренче концертларын оештыра. Казанда атаклы артист һәм музыкантлар И.Гофман, С.Рахманинов, А.Скрябин, А.Гольденвейзер, К.Игумнов, Л.Ауэр, Б.Губерман, Я.Кубелик, Е.Цимбалист, Н.Фигнер, Л.Собинов, А.Нежданова концертлар бирә; "Зиминның Мәскәү операсы артистлары ширкәте", С.-Петербургтан М.И.Петипаның балет труппасы, Мәскәүдәге Зур театрның Е.В.Гельцер җитәкчелегендәге балет труппасы һ.б. гастрольгә килеп чыгышлар ясый. Казандагы опера театры М.Мусоргский, П.Чайковский, А.Рубинштейн, А.Даргомыжский кебек рус авторларының, Ж.Бизе, Р.Леонкавалло, Дж.Верди һ.б. чит ил композиторларының

әсәрләреннән бай репертуар үзләштерә. Ф.И.Шаляпинның артистлык карьерасы Казанда башланып китә.

19 йөз ахыры - 20 йөз башында халык көйләре нигезендә, рус һәм Европа классик музыкасы казанышларына таянып, хәзерге профессиональ татар милли музыка сәнгате формалаша. Музыкантлардан З.Яруллин, Ф.Туишев, Х.Хәйбулкин ("Хәйбулкин маршы" авторы), җырчылардан К.Мотыйги, Ф.Латыйпов, М.Искәндәрева һ.б.ның эшчәнлеге шул елларда башлана.

20 йөзнең 20-30 нчы елларыннан татар музыка сәнгате композиторлар иҗат иткән үзенчәлекле төрле жанр әсәрләре белән байый: гыйльми нигездә милли музыканың мәгариф системасы булдырыла. Татарстанда композиторлар иҗатының формалашуына татар драма труппалары сәхнәгә куйган музыкаль драма әсәрләренең дә тәэсире зур була. Татар композиторлар мәктәбенә нигез салучыларның берсе С.Сәйдәшев иҗаты татар музыкаль театры формалашуы белән тыгыз бәйләнгән. Ул спектакльләрнең музыка бизәлешен үзгәртә, милли музыканы сәхнәдәге вакыйгаларга бәйләве белән музыкаль драма жанрын нигезли. Милли музыканың тарихи тәҗрибәсен оста файдаланып, Сәйдәшев яңа интонацияләр һәм ритмнар, күптавышлылыкның гармониялелеген, оркестр яңгырашының тембр төрлелеген баета, милли татар симфонизмына нигез сала. Аның "Зәңгәр шәл", "Наёмщик", "Кандыр буе" музыкаль драмалары һәм 1920-30 еллардагы музыка-сәхнә әсәрләре милли музыканың төрле жанрлары үсеше өчен үрнәк була.

Татар музыка сәнгатенең формалашуына С.Габәши, Г.Әлмөхәммәдев, В.Виноградовларның "Сания" (1925), "Эшче" (1930) беренче татар опералары зур йогынты ясый. Татар опера студиясендә (1934-38) музыка өлкәсендә милли кадрлар әзерләү Татар опера һәм балет театрын оештыруга юл ача. Музыка театрның үсешенә З.Бәйрашева,

М.Булатова, А.Измайлова, Г.Кайбицкая, М.Рахманкулова, У.Әлмиев, Н.Даутов, Ф.Насретдинев, Р.Билалова, Г.Сәйфуллина, З.Хисмәтуллина, В.Шәрипева, А.Аббасов, Л.Верниковский, Ю.Борисенко, З.Сөнгатуллина, Х.Бигичев, В.Ганиева, Г.Ластовка, Р.Сәхәбиев, Е.Михайлова кебек әйдәп баручы опера җырчылары һәм А.Гацулина, Б.Әхтәмев, Н.Юлтыева, Ә.Нарыков, Г.Калашникова, Р.Садыйков, И.Хәкимева, С.Хантимерева кебек балет солистлары зур өлеш кертәләр.

Радиотапшырулар оештырылуы (1927), Татар филармониясе, Халык иҗаты йорты (1939), Татарстан Республикасының Дәүләт җыр һәм бию ансамбле оешуы Татарстандагы музкаль-иҗтимагый тормышны җанландырып җибәрә. 1939 елда ТАССР Композиторлар берлеге оештырыла. 1945 елда Казан консерваториясе ачыла.

БИРЕМНӘР

1. Текстны укыгыз, эчтәлеге буенча биш сорау әзерләгез.
2. Түбәндәге музыка белгечләренең берсе турында тулырак мәгълүмат туплап, сөйләргә әзерләнеп килегез: И.Гофман, С.Рахманинов, А.Скрябин, А.Гольденвейзер, К.Игумнов, Л.Ауэр, Б.Губерман, Я.Кубелик, Е.Цимбалист, Н.Фигнер, Л.Собинов, А.Нежданова
3.Тесттагы бер дөрес җавапны билгеләгез:

1. Казан музыка училищесы кем мәктәбе нигезендә оеша?

а) К.Эйзрах;
ә) Л.К.Новицкий;
б) Р.А.Гуммерт.

2. Кайсы артистның артистлык карьерасы Казанда башланып китә?

а)Шаляпин;
ә) Чайковский;

б) Мусоргский.
3. Татар милли көйләренә кайсысы хас?
а) гемитоника;
ә)ангемитоника;
б)диатоника.
4 Спектакльләрнең музыкаль бизәлешен үзгәртүче, музыкаль драма жанрына нигез салучы композитор.
а)Н.Җиһанов;
ә)С.Сәйдәшев;
б) Ф.Яруллин.
5. Кайсы музыка уен корал татар халкыныкы түгел?
а)кубыз;
ә)балалайка;
б) курай.

Татар милли музыка сәнгатенә нигез салучы шәхесләр

1930 еллар ахырыннан әсәрләре милли музыка классикасы фондында лаеклы урын алган күренекле татар композиторларының иҗади эшчәнлеге башлана. Музыкаль театр өлкәсендәге казанышлар аеруча игътибарга лаек: Н.Җиһановның "Алтынчәч", "Җәлил", М.Мозаффаровның "Галиябану" опералары, Ф.Яруллинның "Шүрәле" балеты, Җ.Фәйзинең "Башмагым" муз. комедиясе иҗат ителә; Н.Җиһановның "Кырлай" симф. поэмасы һәм "Татар халык көйләренә сюита"сы, А.Ключарёвның "Идел симфониясе", З.Хәбибуллинның скрипка өчен әсәрләре кебек симфония, камера-инструменталь, җыр (вокал) музыкасы жанрлары үзләштерелә. Алардан соң килгән буын композиторларның аеруча күренекле вәкиле - Р.Яхин. Ул беренче татар фортепиано концерты, күпсанлы романс, җыр һәм фортепиано әсәрләре иҗат итә. Опера, балет, симфония һәм камера-инструменталь музыка әсәрләре өлкәсендә зур көч куйган композиторлар: А.Монасыйпов ("Муса Җәлил"

симфония-поэмасы, "Тукай ритмнары" җыр һәм симф. поэмасы), Ә.Бакиров ("Су анасы" балеты), Х.Вәлиуллин ("Самат" операсы), И.Шәмсетдинев, А.Леман, А.Вәлиуллин һ.б. 1960-70 һәм аннан соңгы елларда татар композиторларының иҗат даирәсе киңәя төшә. Ф.Әхмәтев, Р.Билалов, Р.Еникиев, Б.Мөлекев, И.Якупов, М.Яруллиннар яңа стилистиканы булдыруга һәм фольклор чыганакларын заманча проф. техник чаралар б-н бәйләп үстерүгә зур өлеш кертәләр. 1980-90 елларда Татарстанда Р.Кәлимуллин, Л.Хәйретдинева, Р.Әхиярова, М.Шәмсетдинева, Ш.Шәрифуллин һ.б. композиторлар уңышлы иҗат итәләр. Бүгенге көндә Татарстан композиторлары иҗатында камера-инструменталь һәм вокаль музыка төп урынны алып тора.

Милли музыкада композиторларның беренче җырлары 1910 елларда яңгырый (Ф.Латыйпов, С.Габәши). Җыр жанрына аеруча игътибар итү С.Сәйдәшев, М.Мозаффаров, Ж.Фәйзи, Н.Җиһанов, З.Хәбибуллин, А.Ключарёв, Р.Яхин, Ә.Бакиров һ.б. композиторларга хас. С.Садыйкова, Л.Батыр-Болгари иҗатында җыр төп урынны алып тора. Ш.у. Ш.Мәҗитев, Ә.Хәйретдинев, З.Гыйбадуллин, М.Макаров, И.Хисамов, Ф.Әхмәдиев һ.б. һәвәскәр композиторларның җырларын да халык яратып тыңлый һәм башкара. һәвәскәрләрнең үзләре иҗат итеп, әсәрләрен үзләре үк башкаруы аеруча киң җәелә.

Татар милли җыр сәнгатендә Г.Сөләйманова, Р.Ваһапов, З.Басыйрова, Ә.Афзалова, И.Шакиров, Х.Бигичев, Г.Рәхимкулов, Р.Ильясов, Ш.Әхмәтҗанов, Р.Ибраһимова, В.Гыйззәтуллина, А.Туишева, Ф.Сөләйманова, Н.Василова, З.Сәхәбиева, Р.Ибраһимов, Гөлзадә, А.Фәйзерахманов, М.Сөнгатуллин, Р.Харисовлар татар башкару сәнгатенең югары зәвыкле осталары булып танылa. Татар композиторларының әсәрләре чит илләрдә дә танылa. Татар музыкасы халыкара фестивальләрдә

башкарыла, композиторлар конкурсларында билгеләп үтелә. Казанда Европа-Азия хәзерге заман музыкасы фестивальләре, Федор Шаляпин исемендәге опера фестивале, Рудольф Нуриев. исемендәге классик балет фестивале үткәрелә. Татарстан Республикасының Дәүләт симфония оркестры, Татарстан Республикасының Дәүләт җыр һәм бию ансамбле, Халык музыка уен кораллары дәүләт оркестры, Татарстанның Дәүләт кыллы квартеты киң танылган башкаручы коллективлар булып санала. Республикада музыка коралларында ялгыз башкару гаять нык үсеп китә: Р.Абдуллин (орган), М.Әхмәтев (скрипка), Л.Маслова (виолончель), Э.Әхмәтева, Ф.Хәсәнева (фортепиано) һ.б.

БИРЕМНӘР

1. Җөмләләрдәге сүзләрне тиешле тәртипкә куеп дәфтәрләрегезгә күчереп языгыз.

С.Габәши татар формалашуына, Г.Әлмөхәммәдев, татар "Сания" (1925), "Эшче" (1930) беренче музыка опералары ясый сәнгатенең зур В.Виноградовларның йогынты.
Әсәрләре Р.Яхин беренче фортепиано концерты татар фортепиано, романс, җыр иҗат итә һәм күпсанлы.
Татарстан иҗатында көндә камера-инструменталь алып һәм вокаль тора бүгенге төп композиторлары урынны музыка.
Махсус әзерли күп кенә уку эшләп белемле музыка белгечләре йортлары торган килә: Казан мәдәният һәм сәнгать университеты, Казан федераль университетының С.Сәйдәшев исемендәге Югары сәнгать мәктәбе, музыка училищесе, көллиятләре, мәктәпләре һ.б.

2. Беренче баганадагы музыкальәсәрләрнең үз авторларын икенче баганадан эзләп табып , дәфтәрләрегезгә күчереп языгыз.

"Алтынчәч"операсы С.Габәши

"Җәлил" операсы Н.Җиһанов
"Галиябану" операсы С.Сәйдәшев
"Шүрәле" балеты Н.Җиһанов
"Башмагым" муз. комедиясе С.Сәйдәшев
"Кырлай" симфоник поэмасы С.Габәши
"Татар халык көйләренә сюита" сы Ф.Яруллин
"Идел симфониясе" С.Сәйдәшев
“Зәңгәр шәл"музыкаль драма А.Ключарёв
"Наёмщик" музыкаль драма Җ.Фәйзи
"Кандыр буе" музыкаль драма Н.Җиһанов
"Сания" операсы М.Мозаффаров
"Эшче”операсы Н.Җиһанов

Беренче тема буенча контроль сораулар.

1. Татар музыка сәнгате нинди формаларда үсеш ала?
2. Татар халкының традицион музыка кораллары булып нинди уен кораллары санала?
3. Хәзерге профессиональ татар милли музыка сәнгате кайсы елларда формалаша?
4. Гыйльми нигездә милли музыканың мәгариф системасы кайчан булдырыла?
5. Кайсы татар композиторының иҗаты татар музыкаль театры формалашуы белән тыгыз бәйләнгән?
6. Татар музыка сәнгатенең формалашуына кайсы композиторларның нинди опералары йогынты ясый?
7. Татарстандагы музыкаль-иҗтимагый тормышны нинди тарихи вакыйгалар җанландырып җибәрә?
8. . К.Мотыйги, Ф.Латыйпов, М.Искәндәрева һ.б.ш.ның музыкаль эшчәнлеге ничәнче елларга туры килә?
9. 1920-30 еллардагы музыка-сәхнә әсәрләре милли музыканың төрле жанрлары үсеше өчен С.Сәйдәшевнең нинди әсәрләре үрнәк була?

10. 1980-90 елларда Татарстанда уңышлы иҗат итүче композиторлардан кемнәрне атый аласыз?

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.

2. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 1 нче кисәк. – 231 б. (300 экз.)

3. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)

Интернет-ресурслар
www.matbugat.ru сайт татарской прессы
www.prav.tatar.ru. Портал Правительства РТ
wwwKzn.ru. Официальный портал мэрии Казани
ww.Wikipedia.ru. унивирсальная энциклопедия «Википедия»

ИКЕНЧЕ ТЕМА

ТАТАР ХАЛЫК МУЗЫКА УЕН КОРАЛЛАРЫ

1. Курай – татар халкының милли музыка коралы.
2. Кубыз – аһәңле милли уен музыка коралы.

Татар халкының традицион музыка кораллары булып кубыз, курай, гөслә, давылбаз, думбра, дәф һ.б. санала. Аларның кайберләре халык осталары кулы белән ясала, икенчеләре гарәплләрдән үзләштерелгән классик мөселман музыка уен кораллары була.

Курай татарларда элек-электән киң таралган булган. Курайларның тавыш югарылыгы, ягъни музыкаль көйләнеш югарылыгы төрле булырга мөмкин һәм ул курайчының теләге, аның тавыш көпшәсе үлчәмнәренең (озынлыгы, юанлыгы) сайланышына бәйле. Гадәттә курайчылар коралларын үзләре ясаганнар һәм курайның озынлыгын тотам белән үлчәгәннәр. Шуннан чыгып, курайлар җиде, сигез, тугыз яисә ун тотамлы озынлыкта булалар. Курайның озынлыгы, төренә карап, төрлечә була: 120-180 мм дан адып 450-1000 мм га кадәр,

Курай төрләре:

•Классик курай
•Көпшә курай
•Агач курай
•Бакыр курай
•Казан курай
•Ногай курай

Татарларда курай белән кызыксыну бүгенге көнгә кадәр сүнмәгән. Татарстанда һәм татарлар яшәгән башка җирләрдә курай белән кызыксыну көннән-көн арта. Курайда татар халык көйләрен һәм хәзерге заман җырларын да башкарып була.

Татар курае, башкорт кураеннан аермалы буларак, ме
талл (гадәттә җиз)
көпшәдән ясала һәм сыбызгысыманнар төркеменә карый, баш
корт курае исә
камыштан яки кыр курасыннан ясала, сызгыртма бөкесез генә
була. Татар курае, барлык тынлы уен коралары кебек үк, күп е
ллар дәвамында гади сыбызгыдан
килеп чыккан. Ул башта ике тишекле булган, хәзер алты клапа
нлы уен коралы
формасын алган. Аның диатоник аваз рәте икедән артык октав
аны эченә ала
(икенче октавага һава агымын көчәйтү ярдәмендә күчелә). Тат
ар кураеның
тембры гаҗәеп йомшак һәм чиста. Анда башкорт кураендагы к
ебек вибрация
һәм чыҗлау авазлары бөтенләй юк дәрәҗәсендә. Курайның гад
и структурасы
пентатоника чикләрендәге бик вак мелизматик бизәкләрне дә я
ңгыратуга
җайлаштырылган.

3. Кубыз – аһәңле милли музыка уен коралы.

Кубыз татарга башка халыклардан (кыргыз, башкорт, казах) бик күптәннән кергән булырга тиеш: әмма конструкциясе һәм фигурасы буенча татар кубызы үзенә генә хас мөстәкыйльлек алган. Барыннан да элек татар кубызының үзенчәлекле тембр төсмерен, йөртергә уңай һәм нык булуын билгеләп үтәргә кирәк. Татар кубызын ясаганда металл куллану аны көчлерәк тавышлы иткән. Әмма ул шулай да аваз чыгаручы уен коралы гына булып калган, аның зурлыгы да, аваз чыгару принциплары да көй тапшыру өчен уңайсыз. Шул сәбәпле, кубыз мелодик уен коралы булып китә алмаган. Октябрьгә кадәр ул “яшертен”,

тавышсыз уен коралы булып йөргән һәм утырмаларда, аулак өйләрдә генә уйналган, шул шартларга гына җавап биргән. Оста башкаручы кулында кубыз гадәттән тыш оригиналь яңгырый.

Үзгәрми торган төп тон фонында көйнең сизелер-сизелмәс авазлары таралганда, юу борынгы уен коралының примитивлыгы һәм камил булмавы миземли дә башлый. Хәзерге вакытта татар җыр-бию ансамбленең кызыклы һәм иҗади эшчәнлеге нәтиҗәсендә, халыкта бөтенләй югала язган курай белән кубыз Татарстанның күп кенә үзешчән коллективларында яңадан популярлык казана. Татар дәүләт филармониясе каршында халык музыка уен кораллары оркестры оештырылган. Анда кубыз белән курай үзләренә лаеклы урын алган.

БИРЕМНӘР

1. Текстны укыгыз, әңгәмә корырга әзерләнегез.

2. Гөслә, давылбаз, думбра, дәф кебек уен кораллары турында тулы мәгълүмат туплап, сөйләргә әзерләнеп килегез.

3. Тесттагы бер дөрес җавапны билгеләгез:

1. Нинди төрле курай булмый?

а) Көпшә курай;

ә) Агач курай;

б) Таш курай.

2. Курайның диатоник аваз рәте ничә октаваны эченә ала?

а)ике;

ә) икедән артык;

б) бер.

3. Татар курае нинди чималдан ясала?

а)җиз;

ә) камыш;

б) кыр курасы.
4. Башкорт курае нинди чималдан ясала?
а)җиз;
ә) камыш;
б) бакыр.

4. Татар халык музыка уен коралларының берсе турында презентация ясагыз.

Икенче тема буенча контроль сораулар

1. Нинди татар милли музыка уен коралларын беләсез?
2. Курайның озынлыгы нинди була?
3. Татар курае, башкорт кураеннан нинди үзенчәлеге белән аерылып тора?
4. Курайның нинди төрләре була?
5. Ни өчен кубыз мелодик уен коралы булып китә алмаган?
6. Татар кубызының нинди үзенчәлекләрен беләсез?

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.
2. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)
Интернет-ресурслар
www.matbugat.ru сайт татарской прессы
www Kzn.ru. Официальный портал мэрии Казани
ww.Wikipedia.ru. универсальная энциклопедия «Википедия»

ӨЧЕНЧЕ ТЕМА

ГАБДУЛЛА ТУКАЙ ИСЕМЕНДӘГЕ ТАТАР ДӘҮЛӘТ ФИЛАРМОНИЯСЕ

Габдулла Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясе республиканың музыкаль культурасын үстерү һәм пропагандалау максатыннан чыгып 1937 елның 21 августында оештырыла. Филармония ачылу татар җырчы һәм музыкантларының башкару культурасының камилләшүенә зур этәргеч була. Филармониянең беренче коллективы - 35 музыканттан торган симфоник оркестр. Әлеге оркестрның беренче дирижеры булып М.Э. Шеппер билгеләнә, соңрак аны И.В. Аухадеев алыштыра. 1938 елның 11 гыйнварыннан ул Татар дәүләт симфоник оркестры дип атала башлый. 1939 еллар ахырында оркестр яңа ачылган Татар дәүләт опера һәм балет театр карамагына күчә.

А.С. Ключарев эшчәнлеге йогынтысында яңа коллектив - татар халык инструментлары оркестры оеша. Кызганычка каршы, 1941 елны әлеге коллектив таркатыла.1937 елны филармония каршысында татар авыз иҗаты кабинеты ачыла. Аның җитәкчесе итеп башта С.Ш. Тагиров аннан А.С. Ключарев билгеләнә. Шул ук елны филармония каршысында И.В. Грекулова җитәкчелегендә Дәүләт хор капелласы оештырыла. Ярты елдан соң капелла ТАССР җыр һәм бию ансамбленә әйләндерелә. Аның җитәкчесе һәм хорместры итеп З.С. Ахметова билгеләнә. 1991 елдан башлап әлеге бөтен дөньяга танылган ансамбль мөстәкыйль иҗади эшчәнлек алып бара башлый.

1937 елны филармониядә А.В. Казанский җитәкчелегендәге эстрада-концерт бүлеге ачыла. Татар

дәүләт филармониясе башта Киров урамында, соңрак Бутлеров урамындагы галимнәр йортында урнашкан булса, хәзер Гоголь урамындагы ике катлы бинаны били. Милли музыка үсешенә керткән зур өлеше һәм Г. Тукайның тууына 60 ел булу уңаеннан 1946 елда филармониягә бөек татар шагыйре исеме бирелә.

Филармония тарихына алтын хәрефләр белән аның сәнгать җитәкчеләренең исемнәре: Дж.Г. Садрижиганов (1948-1949), А.С. Ключарев (1950-1952), Җәүдәт Фәйзи (1953-1959), Р.К. Волков (1959-1964), А.З. Монасыпов (1966), М.Н. Нигмәтҗанов (1967-1973), И.Г. Мазитов (1975-1990) язылган. 1992 елдан алып бүгенге көнгә кадәр Татар дәүләт филармониясенең җитәкчесе булып Россиянең һәм Татарстанның артисты, Г. Тукай исемендәге Дәүләт бүләге лауреаты Илһам Шакиров тора.

2000 елны филармониянең Павлюхин урамында урнашкан үз концерт залы барлыкка килә. Бүген филармониядә 5 коллектив эшли: Татарстан Республикасы дәүләт симфоник оркестры, Татарстан Республикасы дәүләт халык инструментлары оркестры, опера һәм камера музыкасы бүлеге, халык авыз иҗаты музыкасы ансамбле. Татар дәүләт филармониясе бөтендөнья тамашачыларын Татарстан музыка сәнгате белән таныштыру эшен алып бара. Филармония 1989 елны "Татар җыры", 2003 елны Илһам Шакиров исемендәге татар җыры башкаручылары халыкара конкурсларын оештыручыларның берсе булып тора.

Республикабызның горурлыгы булган Габдулла Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясе ел саен үзенең репертуарын яңарта, яңа программалар төзү өстендә эшли.

БИРЕМНӘР

1. Күп нокталар урынына мәгънәсенә ярашлы сүзне язысыз.

1. Шул ук елны филармония ....И.В. Грекулова җитәкчелегендә Дәүләт хор капелласы . 2. Ярты елдан капелла ТАССР җыр һәм бию ансамбленә әйләндерелә. 3. Аның...............һәм хорместры итеп З.С. Ахметова билгеләнә. 4. 1991 елдан башлап әлеге бөтен дөньяга........................ ансамбль мөстәкыйль иҗади эшчәнлек алып бара башлый. 5. 1937 елны филармониядә А.В. Казанский ....эстрада-концерт бүлеге ачыла.

Файдалану өчен сүзләр: *танылган, оештырыла, соң, җитәкчесе, каршысында, җитәкчелегендәге.*

***2.*Филармониядә төрле елларда җитәкчелек иткән шәхесләрнең җитәкчелек итү елларын дөрес хронологик тәртибен билгеләгез.**

а)Җ. Садриҗиһанов, Ж. Фәйзи, Р. Волкова, А. Монасыйпов, М. Нигъмәтҗанов, А. Ключарев, И. Шакиров, И. Мәҗитов;
ә)Җ. Садриҗиһанов, Ж. Фәйзи, Р. Волкова, А. Ключарев, М. Нигъмәтҗанов, А. Монасыйпов,
И. Мәҗитов, И. Шакиров;
б)Җ. Садриҗиһанов, А. Ключарев, Ж. Фәйзи, Р. Волкова, А. Монасыйпов,
М. Нигъмәтҗанов, И. Мәҗитов, И. Шакиров.

3. Бу фактлар дөресме (“Татар дәүләт филармониясе” текстының эчтәлегенә туры киләме?)

1. Филармония ачылу татар җырчы һәм музыкантларының башкару культурасының камилләшүенә зур этәргеч була.
Дөрес
Дөрес түгел

2. Филармониянең беренче коллективы - 45 музыканттан торган симфоник оркестр.

Дөрес

Дөрес түгел

3. 1937 елны филармония каршысында татар авыз иҗаты кабинеты ачыла.

Дөрес

Дөрес түгел

4. 2000 елны филармониянең Тукай урамында урнашкан үз концерт залы барлыкка килә.

Дөрес

Дөрес түгел

5. Республикабызның горурлыгы булган Габдулла Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясе үзенең репертуарын алыштырмый.

Дөрес

Дөрес түгел

Өченче тема буенча контроль сораулар

1. Татар дәүләт филармониясе нинди максатыннан чыгып оештырыла?
2. Филармониянең беренче коллективы дип нәрсәне атыйбыз?
3. Яңа коллектив - татар халык инструментлары оркестры кем йогынтысында оеша?
4. 1937 елны филармониядә нинди бүлек ачыла?
5. Филармониягә ни сәбәпле бөек татар шагыйре исеме бирелә?
6. Татар дәүләт филармониясенең җитәкчесе кем?

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.

ДҮРТЕНЧЕ ТЕМА
НӘҖИП ҖИҺАНОВ ИСЕМДӘГЕ КАЗАН ДӘҮЛӘТ КОНСЕРВАТОРИЯСЕ

Нәҗип Гаяз улы Җиһанов исемендәге Казан дәүләт консерваториясе – Казанның югары музыкаль уку йорты. Аңа 1945 елда нигез салынган. Ул Идел буе һәм Урал республикалары халыклары арасыннан югары дәрәҗәле музыкантлар (педагоглар, башкаручылар, композиторлар, музка белгечләре) әзерләү өчен барлыкка китерелә. Консерваториянең беренче ректоры татар мәдәнияте һәм сәнгате эшлеклесе Нәҗип Җиһанов (1911-1988) була. 1990 елда консерватория нәшер итү хокукына ия була һәм фәнни, укыту һәм нота басмалары чыгара башлый. 1997 елда консерваториядә опера студиясе ачыла. Әлеге югары уку йортында 8 факультет һәм егерме кафедра бар. Шулай ук өч еллык аспирантура да бар. Консерваториядә 700 тирәсе студент һәм аспирант белем ала. Алар арасында Россиядә генә түгел, хәтта Кытай, Корея, Япония, АКШ тан килгән студентлар да күп. Әлеге уку йортында студентларның түбәндәге сәнгать коллективлары эшләп килә: симфоник оркестр, хор, опера студиясе, халык уен кораллары оркестры, «Tatarica» оркестры.

Консерватория – Халыкара, бөтенроссия, регоионара һәм республика күләмендәге фестивальләр, конкурслар, конференцияләр, семинарлар оештыра торган үзәк булп тора Мәсәлән,
«Пианофорум», «Organo Pleno» халыкара фестивальләре,
С. Сәйдәшев исемендәге җырчылар һәм татар халык уен коралларында башкаручылар конкурсы һәм башкалар.

Казан дәүләт консерваториясенең уңышлары күбесенчә педагогик коллективның югары дәрәҗәле белгечләр булуы

белән билгеләнә. Хәзерге вакытта консерваториядә И.С. Дубинина, Н.А.Фомина, Р.К.Абдуллин, В.А.Столов, Э.В.Бурнашева, М.Г.Ахметов, З.Д.Сунгатуллина, Р.А.Халитов, С.М. Хабибуллин, А.А.Фәйзуллин һ.б. музыка белгечләре укыталар. Коллективтагы 184 укытучының унысы фән докторы, утыз бере фән кандидаты һәм кырык җидесе доцент.

БИРЕМНӘР

1.Тесттагы бер дөрес җавапны билгеләгез:

1. Консерваториянең нәшер итү хокукына ия булып, фәнни,
   укыту һәм нота басмалары чыгара башлаган ел.
   а)1990 ел; ә)1995 ел; б)1991ел.
2. Консерваториядә опера студиясе кайчан ачыла?
   а)1990 ел; ә)1997 ел; б)1998ел.
3. Казан дәүләт консерваториясенә ннигез салынган ел.
   а)1948 ел; ә)1945; б)1942ел.
4. Консерватория оештырган зур мәдәни-музыкаль чараны билгеләгез.

а)«Пианофорум»; ә) «Organo Pleno» ; б) “Ягымлы яз”.

Дүртенче тема буенча контроль сораулар

1. Казан консерваториясе нинди зур чаралар үткәрә?
2. Казан консерваториясендә ничә кафедра эшли?
3.Казан консерваториясендә якынча ничә студент белем ала?
4. Казан консерваториясендә ничә факультет бар?
5.Казан консерваториясендә якынча ничә укытучы укыта?

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.

2. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 1 нче кисәк. – 231 б. (300 экз.)

3. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)

Интернет-ресурслар

www.matbugat.ru сайт татарской прессы

www.prav.tatar.ru. Портал Правительства РТ

wwwKzn.ru. Официальный портал мэрии Казани

ww.Wikipedia.ru. унивирсальная энциклопедия «Википедия»

БИШЕНЧЕ ТЕМА

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ ҖЫР ҺӘМ БИЮ АНСАМБЛЕ

1937 елның декабрь аенда Татар дәүләт филармониясе каршында җыр, бию һәм музыка ансамбле барлыкка килә. Заман таләбе белән барлыкка килгән милли коллективның оештыручысы һәм аның беренче җитәкчесе җырчы Зөләйха Әхмәтова була. Алар композитор Александр Ключарев белән яңа туган ансамбльнең иҗат өслүбен, йөзен билгели.

Башлангыч чорда ансамбль алдында хор сәнгатен пропагандалау һәм халыкта аңа карата мәхәббәт уяту бурычы куела. Кыска гына вакыт эчендә коллектив бу максатка ирешә һәм тиз арада үзен Русиянең иң яхшы сәнгать коллективларыннан берсе итеп таныта.

Җырчы З.Әхмәтованың иҗади эзләнүе нәтиҗәсендә коллективның төп юнәлеше барлыкка килә – фольклорга нигезләнгән милли вокал һәм хореографиянең сәхнәләштерелгән вариантлары табыла. Ансамбль тарихында бер-бер артлы зур-зур декадалар, даими гастрольләр, бәйге-смотрлар һәм аларда җиңү шатлыклары, лауреат исемнәре алу, сәнгать турында дискуссияләр дә була. Кыскасы, ул гөрләп торган мәдәни тормыш дулкынына кушыла.

Сугыштан соңгы чорларда ансамбльнең милли коллектив буларак иҗат йөзе билгеләнә. Инде ул зур сәнгать коллективы гына түгел, ә фәнни тикшеренү үзәге булып, эксперименталь базага әверелә. Халык иҗатына төрле яклап якынаерга мөмкинлек бирелә, бу исә репертуарны милли әсәрләр белән баетуга, татар композиторлары белән иҗади аралашуга китерә. Фольклор кабинеты хорны, бию төркемен материал белән һәрдаим тәэмин итеп тора, ә

ансамбль аны сәхнәләштерә, заманча ысуллар белән, сәхнә кануннарына туры китереп, уңышлы итеп күрсәтүгә ирешә.

Зур бию остасы Фәйзи Гаскәров беренчеләрдән булып ансамбльнең бию төркеменә эчтәлекле, уйланылган сюжетлы биюләр кертә. Аның башлангычын башка хореографлар күтәреп ала, алар куйган биюләр белән берничә буын биючеләр тәрбияләнә. Ансамбль милли кадрларны үстерү буенча үзенә күрә бер лаборатория, институт, консерватория була.

Ансамбльнең сәнгать җитәкчеләре булып 1938–59 елларда - З. Әхмәтова, 1959 – 65 елларда - Җ. Айдаров, 1965–67 елларда - Ә. Абдуллин, 1939, 1967–70 елларда - А. Ключарев, 1974–78 елларда - Г. Скалозубов, 1978–2000 елларда - Л. Кустабаева, 2000 – 2005 елларда - Р. Вәлиев, 2005 елдан А. Хәмитов эшли.

Ансамбль артистларының хор һәм бию культурасы үсешендә композиторлар С. Габәши, С. Сәйдәшев, А. Ключарев, М. Мозаффаров, Җ. Фәйзи, М. Юдин, З. Хәбибуллин, Р. Яхин, И. Хисамов, Ә. Абдуллин, Р. Гобәйдуллин, Ф. Әхмәтов, М. Шәмсетдинова, С. Садыйкова, М. Макаров, И. Якупов, Р. Мостафин, Р. Сәлимов һәм башкаларның иҗаты зур роль уйнады.

Ансамбльнең репертуарында халкыбызның күңел бизәкләрен, милли үзенчәлеген чагылдырган “Аулак өй”, “Тула өмәсендә”, “Сабан туе”, “Төрки дөнья”, “Гастрольләр меридианы буйлап”, “Корбан бәйрәме”, “Рамазан”, “Әрни әле, әрни ул яра”, “Безнең Сәйдәш”, “Былбыл Сара”, “Сарман яшьләре биюе”, “Каз өмәсе”, “Туй”, “Казан турында риваять”, “Мөһәҗирләр”, “Җиде энҗе”, “Зәңгәр шәл” (концерт варианты) һ.б. кебек бай эчтәлекле тамашалар бар.

Татарстан Республикасының Дәүләт җыр һәм бию ансамбленең ирешкән уңышлары

Җыр һәм бию ансамбленең *һөнәри* осталыгы һәм бу иҗат коллективының үз алдына куйган максатларының ни рәвешле гамәлгә ашырылуы сокланууга мең кат лаек. 76 ел дәвамында куелган концерт программалары Республикабыз сәнгать тарихында асылташлар кебек ялтырап тора.

Ансамбль төрле елларда Бөтенсоюз һәм Бөтенроссия конкурсларында лауреат булды. Боларга тагын Туниста узган Халыкара Карфаген фестивалендә, Франциядә узган 43 нче интернациональ фестивальдә лауреатлыкны һәм үзебезнең Габдулла Тукай премиясе белән бүләкләнүне өстәргә кирәк. Сәнгать коллективлары арасында була торган бәйгеләрдә дә безнекеләр сынатмыйлар. Җыр һәм бию ансамбле Франциядә, Испаниядә, Төркиядә, Кытайда еш кунак. Халыкара фестивальгә килгән күпсанлы иҗат төркемнәре арасында югалып калмау өчен егет-кызларның чибәрлеге, кигән киемнәренең затлылыгы гына җитми әле. Бәлки репертуарның *зәвыклы* булуы да шарт.

Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле төрле республикалар һәм чит илләрдә – Корея, Кытай, Монголия, Йәмән, Тунис, Италия, Мальта, Сенегал, Нигерия, Бенин, Япония, Финляндия, Германия, Югославия, Төркия, Венгрия, Англия, Гыйрак, Франция, Польша, Шотландия, Испания тамашачылары алдында уңышлы чыгышлар ясады. Чит илләрдә йөреп кайтканнан соң, коллективның репертуарына дөнья халыкларының музыкаль, вокаль-хореографик әсәрләре өстәлә килде.

Тылыңда газиз халкыңның бай мирасы торганда бу яктан борчыласы юк. Татар халкының җырлары һәм дастаннары, биюләре һәм *риваятьләре*, лирик һәм шаян йола күренешләре – барысы да ансамбльнең репертуарында. Ансамбль халыкның күңел *җәүһәрләрен* саклаучы

тылсымлы сандык ул. Шуңа күрә җыр һәм бию коллективының *һәрбер* концерты *һәрвакыт* мәдәни тормышта вакыйга итеп кабул ителә. Ул тамашачылар йөрәгендә борынгы халыкның бөек образы турында якты бер манзара тудыра.

Халыклар Дуслыгы орденлы Татарстан җыр һәм бию ансамбле коллективы узган юл үзе дә риваять кебек матур да, данлы да. Ансамбльнең иҗат тормышы, аның үткәне һәм бүгенгесе тамырлары белән татар халкының фольклор традицияләренә ялгана. Коллективның иҗат йөзе татар профессиональ сәнгате, *мәдәнияте* белән бергә формалаша. Димәк, ул ниндидер мәдәни мәркәз *вазифасын* да үтәгән. Иҗат кешеләренең күмәк
хезмәт җимеше булып ансамбльнең алтын фондында иллеләп соклангыч концерт программасы калган. Һәр халыкның тарихта тоткан урыны аның кешелек мәдәниятенә керткән өлеше һәм шул уртак *хәзинәдән* файдалана белү сәләте белән билгеләнә. Татар халкы кыска гына вакыт эчендә үз сәнгатен моңа кадәр күрелмәгән дәрәҗәгә күтәрә алды.

Бүгенге көндә коллективта 100 артык кеше эшли, күпчелеге махсус һөнәри белемле. Ансамбльнең сәнгать җитәкчесе Айрат Хәмитов, директор Юрий Жуков, баш хормейстер Нияз Гәрәев, Татарстанның хормейстеры халык артисты Венера Гәрәева, баш балетмейстер, Татарстанның халык артисты Раилә Гарипова, оркестр дирижеры, Татарстанның халык артисты Рәшит Мостафин һәм артистлар бер тату гаилә булып, кулга-кул тотынышып иҗат итә.

БИРЕМНӘР

1. Курсив белән бирелгән сүзләрнең язылышын истә калдырыгыз һәм сүзлек диктантына әзерләнегез.

2 Текст буенча төркемдәшләрегезгә биш сорау әзерләп, әңгәмә корырга әзерләнегез.

3.Текстан тиңдәш кисәкле иң озын җөмләне табып, мәгънәсенә зыян китермәслек итеп, үзегезчә үзгәртеп языгыз.

Бишенче тема буенча контроль сораулар

1. Татар дәүләт филармониясе каршындагы җыр, бию һәм музыка ансамбле кайчан барлыкка килә?
2. Татар дәүләт филармониясе каршындагы җыр, бию һәм музыка ансамбленең беренче җитәкчесе кем була?
3. Кем ул Фәйзи Гаскәрәв?
4. Татар дәүләт филармониясе каршындагы җыр, бию һәм музыка ансамбленең 1965–1967 нче еллардагы җитәкчесе кем була?
5. Татар дәүләт филармониясе каршындагы җыр, бию һәм музыка ансамблендәге 3 бию остасының фамилиясен атагыз.
6. Ансамбльнең башкару культурасын үстерүдә төрле елларда эшләгән хормейстерлардан кемнәрне атый аласыз?
7. Ансамбльнең репертуарындагы татар халкының күңел бизәкләрен, милли үзенчәлеген чагылдырган нинди әсәрләрне мисалга китерә аласыз?
8. Бүгенге көндә ансамбль коллективында якынча ничә кеше эшли?
9. Хәзерге көндә ансамбльнең җитәкчесе кем?
10. Татар дәүләт филармониясе каршындагы җыр, бию һәм музыка ансамбленең директорын атагыз.

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.

2. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 1 нче кисәк. – 231 б. (300 экз.)

3. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)

Интернет-ресурслар

www.matbugat.ru сайт татарской прессы
www.prav.tatar.ru. Портал Правительства РТ
wwwKzn.ru. Официальный портал мэрии Казани
ww.Wikipedia.ru. унивирсальная энциклопедия «Википедия»

АЛТЫНЧЫ ТЕМА
ТАТАР ХАЛЫК ҖЫРЛАРЫ

1. Тарихи җырлар.
2. Лирик җырлар.
3. Бәетләр.

Тарихи җырларларның барлыкка килүе һәмжанр буларак оешуы, болгар чорына карый. Безнең көннәргә кадәр сакланган тарихи җырлар арасында төп урынны нигездә мишәрләрдән язып алынган һәм, гадәттә, качкыннар циклы дип йөртелгән җырлар алып тора. Аларның саны шактый күп һәм, алар – безнең тарихи җырларыбызның классик үрнәкләре. Тарихи җырларның ьанрүзенчәлеге шунда: аларның күп кенә үрнәкләре төрки дастан традицияләрен дәвам итәләр. Мәсәлән, “Шәрук беглый” җыры тирә якта үзенең батырлыгы, кыюлыгы, үзсүзле булуы белән танылган: ул үзенең дуслары белән бергә тирә-яктагы байларның, алпавытларның акчаларын, малларын талап, ярлы халыкка өләшә. Шәрукны тоталар һәм сөргенгә сөрәләр. Киткәндә ул үз исеме белән бәйле җырларныҗырлый. Җыр башыннан ахырына кадәр киң эпик рухта иҗат ителгән һәм каһарманның фаҗигале тормышы турында сөйли. Шарукның язмышы нинди генә фаҗигале булмасын, җырда алгы планга аның батырлыгы, кыюлыгы чыгарыла:

Кулымдагы гына мылтыгымны
Тутыкканы саен ачармын;
Кинәнмәгез юкка, тоттык диеп,
Тотканыгыз саен качармын...

Шулай итеп, тарихи җырларда батырлык традицияләре беренче урында тора. Әмма бу әле аларда фаҗига юк дигән сүз түгел. Шулай да тарихи җыр

каһарманнары халык күңелендә нигездә илнең, халыкның азатлыгы өчен көрәшүче, әнә шул юлда хәтта корбан китүче батырлар булып саклананалар. Тарихи җырларга мисал итеп, “Хәмидулла качкын”, Заһидула качкын”, Аким качкын җыры”, “Ташкай” кебек җырларны китерергә мөмкин.

Лирик җырлар төркеменә йолаларга һәм тарихи вакыйгаларга мөнәсәбәте булмаган җырлар керә. Аларның асылында һәркем күңеленә дә хуш килгән, һәр кешегә дә якын булган эчке кичерешләр, уйланулар, хис-тойгылар ята. Шуңа күрәдер, лирик җырларның таралу һәм яшәү даирәсе иксез-чиксез. Алар эш вакытында да, ял иткәндә дә, юлда барганда да җырлана. Ир-атлар арасында гына яшәүче җырлар (мәсәлән, читтә бәхет эзләп йөрүчеләр турындагылар) белән бергә, хатын-кызлар мохитенә генә хас (хатын-кызлар язмышы турындагылар) җырлар да бар. Бу жанрга кергән традицион җырларның лирик геройлары — игенчеләр, батраклар, читтә мал, бәхет эзләп йөрүче сәфәрчеләр, үз язмышларыннан зарланучы хатын-кызлар. Озын җырларның мәгънәви тирәнлеген, шигъри гүзәллеген шул геройларның төрле төсләрдә гәүдәләнгән хис-кичерешләре билгели. Лирик җырлар жанр буларак, йола җырларыннан һәм тарихи җырлардан соңрак чорларда формалашкан. Алай да жанр поэтикасына хас байтак үзенчәлекләрнең бөреләнүе борынгы чор традицияләренә барып үреләә.

Бәетләр. Бәет сүзе гарәп теленнән алынган. Ул ике юллы тезмә әсәр дигән мәгънәгә ия. Заманалар узгач, бу сүз тезмә әсәрнең һәр ике юллыгын гына билгеләүдән туктый һәм тора-бара тулы бер шигъри әсәр, хәтта татар халык иҗатының аерым бер җанры бәет дип атала башлый. Бәетләрдә гәүдәләнгән образларның күбесе чынбарлыкта булган тарихи шәхесләргә - прототипларга нигезләнәләр. Еш кына бәетләрдә фаҗигале вакыйгалар үзәккә алына.

Ләкин жанрның эчтәлеге һәм образлар системасы моның белән генә чикләнми. Алар арасында конкрет вакыйга белән бәйләнеше булмаганнары да бар. Төп урынны трагик яки киеренке драматик эчтәлекле әсәрләр алып торса да, сатирик яки юмористик бәетләр дә очрый.Бәет жанрының борынгылыгы турында аның төзелешендәге югарыда күрсәтелгән үзенчәлекле элементлар да сөйли. Бисмиллаһи вә билләһи кебек дини сүзләр яки әсәрдә тасвирланачак вакыйганың вакытын күсәтеп башлау – күпчелек бәетләргә хас уртак сыйфат. Мондый башламнарның икесе дә халыкның борынгы йолалары белән бәйләнгән булса кирәк. Беренче очракта ул - дини доганың башы булса, икенче очракта – мөһим тарихи вакыйганың яки аерым кеше тормышында булып узган берәр хәлнең көнең, аен, елын халык күңелендә мәңгеләштереп калдырырга ярдәм итә.

БИРЕМНӘР

1. Лирик җырлар турында кыскача мәгълүмат язып килегез. Үзегезгә охшаган бер лирик җырны җырларга яки музыкаль уен коралында уйнарга әзерләнегез.

2. Кыска җырлар, йола һәм уен җырлары турында презентация әзерләгез.

3. “Татар халык җырлары” китабыннан лирик эндәшле 2 җырның текстын язып алып килегез.

4. Г.Тукайның халык җырлары турында әйткән сүзләрен яттан сөйләргә әзерләнегез: *“Халык җырлары безнең бабаларыбыз тарафыннан калдырылган иң бәһале бер мирастыр... “Халык җырлары”ның шулай җәүһәр вә якутлардан да кыйммәтле бер нәрсә булганы өчен дә аларга әһәмият бирергә кирәк... Чөнки халыкның бер генә җыруын тотып нечкәләсәң, шөбһәсез, аның халәте рухиясен, нәрсә уйлаганын вә ни хакында, нинди фикердә икәнен белеп буладыр”.*

5. Бу фактлар дөресме

“Фольклор –халык тарафыннан иҗат ителгән һәм халык арасында киң таралган әдәбият һәм сәнгать әсәрләре.
Дөрес
Дөрес түгел

1. Лиро-эпик фольклорны мәкальләр, әйтемнәр, табышмаклар, сынамышлар тәшкил итә.
Дөрес
Дөрес түгел

2. Тарихи җырларларның барлыкка килүе һәм жанр буларак оешуы, болгар чорына карый.
Дөрес
Дөрес түгел

3. Тарихи җырлар арасында төп урынны качкыннар циклы дип йөртелгән җырлар алып тора.
Дөрес
Дөрес түгел

4. Тарихи җырларның асылында һәркем күңеленә дә хуш килгән, һәр кешегә дә якын булган эчке кичерешләр, уйланулар, хис-тойгылар ята.
Дөрес
Дөрес түгел

5. Лирик җыр жанрына кергән традицион җырларның лирик геройлары — игенчеләр, батраклар, читтә мал, бәхет эзләп йөрүче сәфәрчеләр, үз язмышларыннан зарланучы хатын-кызлар.
Дөрес
Дөрес түгел

Алтынчы тема буенча контроль сораулар

1.Татар халык җырлары нинди төркемгә карый?

2. Тарихи җырларның төп үзенчәлеге нәрсәдә?

3.Лирик җырлар төркеменә нинди халык җырлары керә?

4. Лирик җырлар кайчан формалашкан?

5. Йола һәм уен җырларының нindиләрен беләсез?

6. Кыска җырларга нинди үзенчәлекләр хас? Алар хәзер дә популярмы?

Тема буенча тәкъдим ителгән әдәбият

1. Фаткуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмухаметова Э.Н. Татарча сөйләшик.-Казан: Тат.кит.нәшр., 2012. – 312б.

2. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 1 нче кисәк. – 231 б. (300 экз.)

3. Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)

Интернет-ресурслар
www.matbugat.ru сайт татарской прессы
www.prav.tatar.ru. Портал Правительства РТ
wwwKzn.ru. Официальный портал мэрии Казани
ww.Wikipedia.ru. унивирсальная энциклопедия «Википедия»

ТАТАРЧАГА ТӘРҖЕМӘ ИТҮ ӨЧЕН ТЕКСТЛАР

Классическая 6-струнная гитара Гитара

Это струнный музыкальный инструмент семейства лютней. Звук производится вибрацией струн. Гитары в целом делятся на акустические, электрические и полуакустические. Классическая акустическая гитара имеет 6 струн. Разновидность гитары с 7 струнами распространен в России. Гитара имеет деку, которая обычно используется в качестве резонатора. Дека может быть пустой, как у большинства акустических гитар, или сплошной, как в большинстве электрогитар. Второй важный элемент гитары – гриф, на котором зажимают струны. На конце грифа находится головка грифа, на которой расположены колки для настройки гитары.

Еще 120 – 130 лет назад в Европе и Америке был популярен всего один вид гитар. В разных странах использовали разные системы настройки, а иногда даже меняли количество струн. Но по форме все гитары были весьма похожи – относительно симметричные верхняя и нижняя части деки, которая сходится с грифом на двенадцатом строя. Небольшие размеры, прорезная ладошка, широкий гриф, веерообразное крепления пружин и т.д. – все это характеризовало данный вид гитар. Фактически вышеописанный инструмент по форме и содержанию напоминает сегодняшнюю классическую гитару. А форма сегодняшней классической гитары принадлежит испанскому мастеру Торресу, который как раз и жил около 120 лет назад.

Саксофон

Саксофон (Sax – фамилия изобретателя, phone – звук) – духовой деревянный музыкальный инструмент, по принципу звукоизвлечения принадлежащий к семейству деревянных, несмотря на то, что никогда не изготовляется из дерева. Семейство саксофонов сконструировано в 1842 году бельгийским музыкальным мастером Адольфом Саксом и запатентовано им четыре года спустя. Адольф Сакс назвал свой первый сконструированный инструмент «мундштучным офиклеидом», а название «саксофон» было предложено несколько лет спустя Гектором Берлиозом.С середины XIX века саксофон используется в духовом оркестре, реже – в симфоническом, ещё реже – в качестве солиста. Является одним из основных инструментов джаза и родственных ему жанров, а также эстрадной музыки.Саксофон обладает полным и мощным звучанием, певучим тембром и большой технической подвижностью. Саксофон представляет собой коническую трубку, изготавливаемую, как правило, из специальных сплавов: томпака (сплав меди и цинка), пакфонга (тот же состав, с добавлением никеля) или латуни. Для компактности трубка саксофона изогнута в форме чубука. Высокие разновидности саксофона (сопрано и сопранино) имеют небольшую длину, и поэтому обычно не изгибаются. Современные фирмы-изготовители музыкальных инструментов иногда выпускают прямые басовые саксофоны и, наоборот, изогнутые сопрановые, но это практикуется лишь в качестве эксперимента.

Фортепиано

Фортепиано (англ., франц. piano; нем. Klavier) – клавишный струнный инструмент с горизонтальным (рояль) или вертикальным (пианино) расположением струн. На звучание фортепиано большое влияние оказывает его конструкция, с XVIII в. претерпевшая значительные

изменения. Фортепиано состоит из акустического аппарата (резонансная дека, струнная одежда), клавишного механизма, опорных конструкций (футор, металлическая рама, вирбельбанк). Сложная система рычагов механизма позволяет передать усилие от играющего через клавишу к молоточку, удар которого по струне производит звук. Современный диапазон фортепиано – 7 ⅓ октав (88 клавиш).

Изобрёл фортепиано итальянский клавесинный мастер Бартоломео Кристофори (1655–1732), с 1698 г. работавший над созданием молоточкового механизма для клавесина (официальная дата – около 1709 г.). В 1711 г. механизм был подробно описан Сципионом Маффеи в венецианском журнале «Giornale dei letterati d'Italia». Инструмент был назван «gravicembalo col piano e forte» (клавесин с тихим и громким звуком), – пианофорте – а впоследствии закрепилось название фортепиано. В изобретении Б. Кристофори были заложены основные детали современного механизма фортепиано – молоточек, шпиллер, шультер, фенгер, демпфер. Изобретение Кристофори положило начало развитию механики английской системы. Другие виды механики были разы Мариусом во Франции (1716) и Шрётером в Германиработани (1717–1721).

Композитор Мансур Музафаров

Музафаров Мансур Ахметович (6.3.1902, Казань – 20.11.1966, там же), композитор, педагог, заслуженный деятель искусств ТАССР (1950), народный артист ТАССР (1964).

Первый татарский композитор с высшим специальным образованием. Творческую деятельность начал в качестве участника национальных инструментальных ансамблей.1931 окончил этногр.

отделение Московской консерватории по классу композиции А.Александрова. В 1934–38 обучался в Татарской оперной студии при Московской консерватории. С 1945 преподавал в Казанской консерватории (в 1949–61 зав. кафедрой композиции).

В разные годы вёл творческую работу на радио, в Татарском театре оперы и балета (Казань). Наследие композитора обширно: от обработок фольклорных напевов, оригинальных песен, песен-романсов до масштабных произведений в жанрах оперы, симфонической поэмы, инструментального концерта. Оперы М.Музафарова лирико-бытовой и лирико-психологической тематики – «Галиябану» по одноименной драме М.Файзи на либр. А.Ерикея (премьера состоялась в 1940 на сцене Татар. т-ра оперы и балета) и «Зөлхәбирә» («Зульхабира») на либр. А.Файзи – открыли новое направление в татарском оперном искусстве. Основной чертой этих произведений являются опора на народно-песенные истоки, ясность и доступность музыкального языка: «Галиябану» построена на значительном привлечении цитатного фольклорного материала, «Зульхабира» отличается новизной подхода к осмыслению национального музыкального наследия татарского народа на основе интонационного и ритмического обогащения традиционной мелодики, драматизации музыкального действия, широкого привлечения классических средств музыкальной выразительности.

Ренат Еникеев

Еникеев Ренат Ахметович (р. 13.6.1937, Казань), композитор, пианист, заслуженный деятель искусств ТАССР, РСФСР (1979, 1987), народный артист РТ (2002).

В 1961 окончил Казанскую консерваторию по классам композиции у А.Лемана и фортепиано у Н.Рецкер. В 1956–

57 преподаватель музыкально-теоретических дисциплин и композиции Казанского музыкального училища, в 1961–63 заведует музыкальной частью Татарского академического театра, в 1963–73 солист-пианист, концертмейстер Татарской филармонии, одновременно в 1972–74 сотрудник Комитета по телевидению и радиовещанию СМ ТАССР.

Р.Еникеев – один из ведущих современных татарских композиторов, автор большого количества произведений различных жанров. Центральное место в творчестве композитора занимают инструментальные и вокальные сочинения, музыка для детей.

Наиболее значительные сочинения композитора – Поэма «Памяти Мусы Джалиля» для хора, симфонического оркестра, органа и чтеца на стихи Х.Туфана; Концерт для фортепиано с оркестром; «Рапсодия» и «Четыре басни по Крылову» для симфонического оркестра.

Р.Еникеев внёс большой вклад в развитие татарской камерно-инструментальной музыки: 3 квартета; струнное Трио; концертные пьесы для скрипки, виолончели и др. инструментов. Композитор последовательно и успешно работает в сфере фортепианной музыки, которая представлена в его творчестве различными жанрами (концерт, сонаты, сонатины, циклы, пьесы и др.). 3 сонаты композитора открыли ещё одну новую страницу в истории национальной фортепианной музыки, связанную с рождением её драматического направления.

Татарские народные инструменты

Лишь немногие татарские народные музыкальные инструменты используются в наше время. Гораздо большей популярностью обладают инструменты европейского происхождения проникшие в татарский быт в конце 19 века (мандолина, скрипка, тальянка, гитара).

Однако и сегодня невозможно себе представить татарские праздники без курая, кубыза или думбыры. В представленном сборнике вы найдете татарские народные инструменты, такие как *Гусли* (гөслә) - древнейший инструмент, известный еще со времен Болгарии Великой, *Курай* – старинный духовой инструмент, похожий на продольную флейту, *Кубыз* (варган) – самозвучащий язычковый музыкальный инструмент, *Думбыра* (тамбур) - струнный музыкальный инструмент, относящийся к классу хордофонов, *Сорнай* – духовой инструмент традиционно изготавливающийся из рога, *дэф* – ударный национальный инструмент. Картинки с народными инструментами из раскопок (кыңгырау, тавышлы асма, таш сыбызгы, шөлдер, шалтыравык и т.д.) и картинки современных татарских инструментов (тальян гармун, мандолина и т.д.). Многие *татарские народные музыкальные инструменты* были утрачены и сегодня переживают новое рождение. Сорнаи, кураи, думбыры, мандолины, народные скрипки, татарские гусли выставлены в Государственном национальном музее Татарстана, музеях Казани, Альметьевска, Москвы, Санкт-Петербурга и др.

Музыкальные инструменты

Среди исторически бытовавших музыкальных инструментов татар Поволжья недостаточно изученным является двухструнный хордофон, называемый думбыра. У совр. инстр-та, как и у старинного, корпус грушевидный или овально-плоский, дерев. (долбленый или клееный). Длина грифа от 800 до 1300 мм, с 19 врезными ладами. Наряду с возрождающимся традиц. репертуаром на Д. исполняются композиторские инструм. сочинения. Кубыз – один из самых древних музыкальных инструментов, известных человеку. Археология связывает его возникновение с

эпохой позднего неолита. К. представляет собой металл. дугу с язычком посередине. При игре кубыз зажимают губами и придерживают левой рукой, слегка приблизив к зубам. Язычок защипывают пальцем правой руки, отчего он приходит в состояние вибрации и возникает бурдонный звук. Звук тихий, диапазон в пределах октавы. Кубыз – чаще женский и детский инструмент. На нем исполняются главным образом плясовые наигрыши и звукоподражательные мелодии; используется как сольный и ансамблевый инструмент. Мандолина – популярный во многих странах струнный щипковый инструмент. Относится к семейству лютневых и в нынешнем виде сложился к XVII веку. Корпусы мандолины бывают овальные, полуовальные, плоские. Форма корпуса мандолины придает определенный тембр. Курай – татарский народный инструмент. Открытая, продольная флейта из стебля зонтичного растения, представляет собой трубку с цилиндрическим или коническим каналом, изготовленную из древесины или из металла.

Алмаз Монасыпов

Композитор, дирижер, педагог, заслуженный деятель искусств ТАССР, РСФСР (1969, 1987), народный артист РТ (2000) Монасыпов Алмаз Закирович родился в Казани (11.7.1925). В 1950 окончил Казанскую консерваторию по классам виолончели у А.Броуна и композиции у А.Лемана, в 1964 – ассистентуру-стажировку по симфоническому дирижированию по классу И.Шермана. В 1959–70 дирижёр Татарского театра оперы и балета. Участвовал в постановке опер «Русалка» А.Даргомыжского, «Фауст» Ш.Гуно, «Битва при Леньяно» Дж. Верди, «Дуэнья» С.Прокофьева, «Борис Годунов» М.Мусоргского, «Катерина Измайлова» Д.Шостаковича, «Джалиль» и «Тюляк и Су-Слу» Н.Жиганова и др.

В 1970–71 дирижёр симфонического оркестра Татарской филармонии; в 1968–72 преподаватель Казанской консерватории (по классу композиции). Среди учеников – Ш.Шарифуллин, А.Миргородский, А.Корепанов, Л.Чиркова, Д.Хасаншин. А.Монасыпов – признанный композитор-симфонист. Его произведения этого жанра – 4 симф. (2 из них программные: Вторая – симф.-поэма «Муса Джалиль», на музыку которой в Татарском театре оперы и балета в 1971 балетмейстером Д.Ариповой был поставлен балет «Бессмертная песня», и Четвёртая – «Дастан»), симфонические поэмы «Бәйрәм бүген!» («Сегодня праздник!») и «Идель-йорт», «Музыкальное приношение Салиху Сайдашеву» для симфонического оркестра открыли новую страницу национального симфонизма. С симфоническими сочинениями композитора в татарскую музыку вошла новая система художественной образности, связанная с трагедийной драматургической фабулой, экспрессивностью драм. высказываний, сатирически-гротесковой музыкально-тематической сферой.

Софья Губайду́лина

Российский композитор Софья Асгатовна Губайду́лина родилась 24 октября 1931 года в Чистополе, Татарстан. В раннем детстве её семья переехала в Казань. С 1991 года живёт в Германии. Автор более 100 симфонических произведений, сочинений для солистов, хора и оркестра, инструментальных ансамблей, музыки для театра, кино и мультфильмов. В 1935 София поступила в музыкальную школу. С 1946 по 1949 училась в казанской Музыкальной гимназии по фортепиано (класс М. А. Пятницкой) и композиции, а с 1949 по 1954 в Казанской консерватории по классу композиции у Альберта Лемана, а также по классу фортепиано у Григория Когана. В 1954 г.

поступила в Московскую консерваторию, класс композиции Юрия Шапорина, а затем Николая Пейко, класс фортепиано Якова Зака. В 1963 году окончила аспирантуру Московской консерватории по композиции у профессора Виссариона Шебалина. В 1969-1970 Губайдулина работала в Московской экспериментальной студии электронной музыки в музее имени А. Н. Скрябина и написала там электронную пьесу Vivente – non vivente (Живое – неживое, 1970). Губайдулина писала также музыку для кино. Всего она написала музыку к 25 фильмам, включая «Маугли» (мультфильм, 1971) и «Чучело» (реж. Р. Быков, 1983). София Губайдулина – один из самых крупных и глубоких композиторов второй половины XX века. По мнению многих, это самая выдающаяся женщина-композитор современности. В её творчестве чувствуется стремление к органичному объединению свойств искусства Запада и Востока, воздействие представлений духовно-религиозного порядка. Через веру она приходит и к смыслу творчества. Наряду с Альфредом Шнитке и Эдисоном Денисовым Губайдулина входит в так называемую «троицу» московских композиторов авангардного направления.

Фёдор Шаляпин

Фёдор Иванович Шаляпин – русский оперный певец, драматический артист; имел актерский опыт в кино. Исполнял партии в вокальном диапазоне бас, бас-баритон. Шаляпин имел репутацию артиста, объединявшего в своём творчестве врожденную музыкальность, яркий голос с весьма выраженным мелодическим украшением звука, исключительное актерское искусство. Слушатели отмечали прекрасную дикцию исполнителя, сильный, насыщенный голос, слышимый в самых отдаленных уголках зала, однако не слишком высокой громкости. Принято считать, что

известность Федора Шаляпина базировалась не только на искусстве певца, но и на его выдающихся артистических данных и мастерстве перевоплощения. Высоченный, осанистый мужчина, с четко очерченными чертами лица, пристальным взглядом, Шаляпин оставлял незабываемый след в сознании человека видевшего его лучшие трагические роли. Это и Дон Кихот, и Борис Годунов, и Мефистофель. Федор Иванович Шаляпин завораживал слушателей невиданным темпераментом, подыскивал весьма точные и честные нотки буквально для всех слов арии, был абсолютно органичен и правдоподобен во время исполнения.

В 1921 году Федор Шаляпин был вынужден покинуть страну в связи с неуважительным отношением новой власти к его таланту. Являясь одной из главных фигур в русской культуре до революции, покинув родину Шаляпин стал одним из столпов русской культуры в эмиграции. Известны триумфальные выступления Федора Шаляпина практически на всех известных мировых оперных площадках, включая миланский "La Scala" и "Метрополитен-опера", Нью-Йорк.

Рудольф Нуриев

Рудольф Нуриев – всемирно известный танцовщик, родился 17 марта 1938 года в Сибири, в Иркутске, вдалеке от столицы. Танцевать он начал достаточно рано: сначала был участником детского фольклорного ансамбля, а в 1955 году поступил в Ленинградское хореографическое училище. После его окончания в 1958 году Нуриев становится солистом одной из основных балетных трупп страны - балета театра имени С. Кирова (сегодня ему возвращено прежнее название - Мариинский театр).

Рудольф Нуриев покинул СССР в июне 1961 года, когда вместе с труппой Кировского театра был на гастролях

в Париже. Вскоре Рудольф Нуриев начал работать в Королевском балете в Лондоне. Более пятнадцати лет Рудольф Нуриев был звездой Лондонского королевского балета и являлся постоянным партнером великой английской балерины Марго Фонтейн. Когда они встретились, Фонтейн было 43 года, а Нуриеву – 24, но их дуэт был, пожалуй, одним из самых блистательных за все последние десятилетия. Совместное творчество Фонтейн и Нуриева началось в 1962 году с балета "Жизель". А в 1963 году известный балетмейстер Ф. Аштон специально поставил для этих выдающихся танцовщиков балет "Маргарет и Арман". Сам же Нуриев возродил для Фонтейн и самого себя постановку классического балета М. Петипа "Баядерка" на музыку Л. Минкуса. Именно благодаря этому партнерству Рудольфа Нуриева и стали считать величайшим танцовщиком XX века. Рудольф Нуриев также работал в труппах Соединенных Штатов Америки, Европы и Австралии. Он великолепно танцевал героя в "Сильфиде", принца в "Спящей красавице" и множество других сложных по исполнению партий.

РУСЧА-ТАТАРЧА МУЗЫКА ТЕРМИННАРЫ СҮЗЛЕКЧӘСЕ

Адажио – акрын, салмак типтагы музыкаль әсәр яки анын бер кисәге.

Альт – 1)хатын-кызларның калын тавышы; шундый тавышлы җырчы;
2) скрипкадан зуррак кыллы музыка уен коралы.

Анданте – әкрен, салмак (музыкаль әсәрнең башкарылуына карата).

Аранжировать - бизәкләү, зиннәтләү.

Балалаечник – балалайкачы.

Бандура – бандура (Украин халык уен коралы).

Баритон – тенор һәм бас урталыгындагы ирләр тавышы); шундый тавышлы артист, җырчы.

Басок – бас кыллы.

Баянист – баянда уйнаучы, баянчы.

Бубен – шөлдерле барабан(уен коралы) виола – зур скрипкага охшаган кыллы уен коралы.

Волынка – шыбыр (һава тутырылган карын капчыктан гыйбарәт халык уен коралы).

Волынщик – шыбырчы.

Гимн – мактау җыры, мәдхия.

Гриф – кыллы уен коралының кыл тартып куелган озын тар өлеше.

Дека – кыллы уен коралының тавышны көчәйтү хезмәтен үти торган аскы һәм өске тактасы) .

Дисгармония – аһәңсезлек, гармония бозылу.

Думбра - чиертеп уйный торган кыллы музыка коралы.

Дудка – сыбызгы, курай.

Дутар – дутар (Урта Азия халыкларының уен коралы).

Духовой музыкальный инструмент – тынлы музыка уен коралы.

Звукозапись – тавыш язу яки язып алынган тавыш.
Зурна – зурна (Якын Көнчыгышның киң таралган тынлы уен коралы).
Инструментовка – 1)музыкаль әсәрне оркестр белән башкаруга яраклаштыру.
2) музыкал теориясмендә музыкаль инструментларның оркестрда катнашу принципларын өйрәнә торган бүлек.
Интонационно-ритмическое строение мелодий – көйләрнең интонацион-ритмик төзелеше.
Каденция – музыкаль әсәрнең азагында аңа вербөтенлелек, тәмамланганлык бирә торган соңгы гармоник әйләнмә;
Кай – кай (үзбәк халкының уен коралы)
Какофония – музыкаль хаос, аһәңсезлек, колакка ятышсызлык.
Кантанта – 1)күбесенчә хор белән җырлана торган тантаналы җыр;
2)борынгы тантаналы лирик шигырь.
Клавир – 1) клавишлы уен коралыларының гомуми исеме.
2) опера яки симфония партитурасының фортепьянода башкару өчен әзерләнгән күчермәсе.
Кобза – украин думбрасы.
Кода - теләсә нинди музыкаль әсәрнең бүлеген тәмамлый торган өстәмә.
Контральто - хатын-кызларда иң калын тавыш.
Лад – мәкам(музыкаль әсәрләрдә авазлрның урнашу тәртибе).
Ладки – кыллы инструментларның грифларындагы бүлекләр.
Леймотив – төп көй.
Лига – югарылыгы буенча бердәй ике нотаны тоташтыра торган дугасыман сызык.

Менуэт – борынгы француз биюе һәм шул бию ритмына салынган көй.
Метр – музыкаль тактта көчле һәм көчсез өлешләрнең чиратлашу тигезлеге.
Меццо-сопрано – урта югарылыкта, сопрано белән контральто арасында булган хатын-кыз тавышы.
Многоголосие – күптавышлылык.
Модулировать – тавыш үзгәртергә, бер тональлектән икенче тональлеккә күчәргә.
Молоточек – чүкеччек.(рояльдә һ.б. бәрмә деталь).
Мотив – 1)көй;
2) көйнең чагыштырмача тәмамланган бер өлеше.
Напев – моң, көй.
Обертон – төп тонга яңа төсмер бирә торган өстәмә тон.
Оратория – зур музыкаль-драматик әсәр; аны башкаруда симфоник оркестр, хор, солистлар һәм нәфис сүз осталары катнаша).
Парафраз- башка бер автордан алынган музыкаль теманы үз вариацияләреңне, үз бизәкләреңне кушып эшкәртү.
Партитура – күп тавыш өчен язылган музыкаль әсәрнеңбарлык партияләр җыелмасы.
Поппури – тезмә.
Прелюдия - зур булмаган музыкаль әсәр.
Прима – 1)гамманың беренче, төп авазы;
2)кыллы уен коралының беренче нечкә кылы;
3) ансамбльдә яисә хорда беренче партияне башкаручы.
Продюсер – фильм куюның идея һәм финанс ягын контрольдә тота торган фирманың җитәкчесе, хуҗасы.
Пюпитр – аскуйма(ноталар, китаплар һ.б.ш. өчен)
Рапсодия – халык җырлары темаларына язылган музыкаль әсәр.
Регистр – уен коралының, тавышның югарылылык һәм көч дәрәҗәсе.

Реквием – траурлы музыка әсәре.
Секста – диатоник гаммада алтынчы баскыч.
Секстет – алты тавыш яисә алты уен коралы өчен язылган музыкаль әсәр.
Септет – җиде тавыш яисә җиде уен коралы өчен язылган музыкаль әсәр.
Скерцо – шаян эчтәлекле кечкенә музыкаль әсәр.
Соло – бер уен коралы өчен язылган әсәр.
Сопрано – җырчы хатын-кызларды иң югары , нечкә тавыш.
Сорнай – өреп уйнала торган уен коралы.
Тамбур – Якын Көнчыгышта: кыллы-чиртмә уен коралы.
Тамбурин – әөлдермәле барабан төре, озынча барабан.
Т**амтам** – Африка барабаны.
Тенор – ирләрдә югары тавыш, шул тавыш белән җырлаучы.
Терцет – өч тавыштан җырлау өчен язылган музыкаль әсәр.
Терция – диатоник гамманың өченче баскычы.
Тромбон – тынлы җиз уен коралы.
Трубач – быргыда уйнаучы.
Фанфара – җиздән эшләнгән тынлы уен коралы.
Фисгармония – клавишлы тынлы уен коралы.
Форте – көчле тавыш белән.
Хорал- күп тавышлы дини җыр.
Челеста – фортепьяноның бәрмә чүкечле, кыңгыраулы борынгы төре.
Щипковый инструмент – чиртмә уен коралы.
Э**легия** – моңсу музыкаль әсәр.

ТАТАРЧА-РУСЧА МУЗЫКАЛЬ ТЕРМИННАР СҮЗЛЕГЕ

Әрилә – колесная лира
Быргы – труба (горн)
Гөслә – гусли
Дабыл – дабыл
Докра –дукра
Дөмбри – бубин
Думбра–домра
Кәрнәй – труба больших размеров (по звучанию должна быть близкой тромбону)
Кобыз – кобза (струнно - смычковый инструмент)
Кубыз – комуз (губной музыкальный инструмент)
Курай – курай, дудка (из полого стебля растений)
Күс – барабан
Күп көпшәле флейта – флейта пана
Кыңгырау –- ботало
Мөгез – рог
Нәгарә (нәкарә) – даф
Саз – саз (щипковый инструмент)
Сорнай – сорнай (трехструнный щипковый инструмент)
Таб – колокол
Чәң – угловая арфа
Чимбал – цимбал
Шөлдер – бубенчик
Ятаган – ятаган (типа лежащей арфы)

РЕФЕРАТ ТЕМАЛАРЫ

1. Татар музыкасы (тарихы һәм бүгенгесе);
2. Татар халык җырлары;
3. Татар халкының музыка сәнгате (18-19 гасырлар);
4. Татар халкының музыка сәнгате (20-21 гасырлар);
5. Татар халкының традицион музыка уен кораллары(кубыз, курай);
6. Татар халкының традицион музыка уен кораллары(гөслә, давылбаз);
7. Татар халкының традицион музыка уен кораллары(думбра, дәф);
8. Татарстан Республикасының композиторлар берлеге;
9. Казан консерваториясе (үткәне һәм бүгенгесе);
10. Татар филармониясе (үткәне һәм бүгенгесе);
11. Татарстан Республикасының Дәүләт җыр һәм бию ансамбле;
12. Шаляпин Ф.И. исемендәге опера фестивале;
13. Нуриев Рудольф исемендәге классик балет фестивале;
14. Татарстан Республикасының дәүләт кыллы квартеты;
15. Татарстан Республикасының дәүләт халык музыка уен кораллары оркестры.

ТӨП ӘДӘБИЯТ

Фатхуллова К.С., Денмухаметова Э.Н. Обучение татарской речи. Казань: тат. кн. изд., 2016. 87 с.

Фәтхуллова К.С., Юсупова А.Ш., Денмөхәммәтова Э.Н. Татарча сөйләшәбез, укыйбыз, язабыз. Урта дәрәҗә. Казан: Хәтер, 2015. 147 б.

Фәтхуллова К.С., Юсупова Ә. Ш., Денмөхәммәтова Э.Н. Татарча сөйләшик//Давайте говорить по-татарски. Казан: Татар. кит.нәшр., 2012. 311 б.

Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 1 нче кисәк. – 231 б. (300 экз.)

Харисов Ф.Ф. Татар теле: чит телле аудиториядә. 2 кисәктә. / Ф.Ф.Харисов, Г.Ф.Харисова, С.Х.Айдарова. – Казан: Мәгариф, 2009. 2 нче кисәк. – 153 б. (300 экз)

ӨСТӘМӘ ӘДӘБИЯТ

Валеева Д.К. Искусство Волжской Булгарии // Искусство народов СССР: В 10 томах. Т.3. М.1974. 178с. .

Валеева Д.К. Искусство Татарстана (20 век). К., 1999. 288 с.

Султанова Р.Р. Искусство новых городов Республики Татарстан. Казань, 2001. 164 с.

Татар халык авыз иҗаты: йола һәм уен җырлары.- Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1980. – 258 б.

СҮЗЛЕКЛӘР

Русско–татарский словарь / Под ред. Ф.А.Ганиева. М.: Инсан, 1985. 784 с.

Русско–татарский словарь для работников библиотек, издательств и информационных служб / Отв. ред. Р.И.Валеев. Казань: Магариф, 1998. 176 с.

Словарь искусств. М.:Внешсигма, 1996. 534 с.

Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. Өч томда. Казан: Татар. кит. нәшр., 1977–1981. 476 б.

Татар энциклопедия сүзлеге. Казан: ТР ФАнең Татар энцикл. Ин-ты, 2002. 830 б.

Татарский энциклопедический словарь /гл. ред. М.Х.Хасанов. Казань: Ин-т Татар. энцикл. АН РТ, 1999. 703 б.

Татарча–русча сүзлек. М.: Сов. Энциклопедия, 1966. 324 б.

Татарча–русча уку–укыту сүзлеге. М.: Рус теле, 1991. 243 б.

Татар энциклопедиясе: 6 томда. Казан: ТР ФАнең Татар энцикл. Ин-ты, 2008. Т.1: А-В. 720 б. Т.2: Г-Й. 656 б.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЛАР

www.prav.tatar.ru
www.Kzn.ru
www.slovari.ru
www.Wikipedia.ru
http://mincult.tatarstan.ru/rus
http://rinfom.ru/kartinyi/zhivopis/
http://www.tatknigafund.ru
http://belem.ru/proektlar
http://www.filologia.su/sociolingvistikahttp://watan.su/

ШАРТЛЫ КЫСКАРТЫЛМАЛАР

РФ – Россия Федерациясе
ТР – Татарстан Республикасы
Б.с. – бизәлеш сәнгате
һ.б.ш. – һәм башка шундыйлар
һ.б. – һәм башкалар
г. – гасыр
ш.у. – шулай ук

ЭЧТӘЛЕК

Кереш..3
Беренче тема. Татар халкының музыка сәнгате........5
Икенче тема. Татар халык музыка уен кораллары....14
Өченче тема. Габдулла Тукай исемендәге татар дәүләт филармониясе..17
Дүртенче тема. Нәҗип Җиһанов исемдәге Казан дәүләт консерваториясе..22
Бишенче тема. Татарстан Республикасының дәүләт җыр һәм бию ансамбле..25
Алтынчы тема. Татар халык җырлары....................30

Кушымта..35
Татарчага тәрҗемә итү өчен текстлар...35
Русча-татарча музыка терминнары сүзлекчәсе.......47
Татарча-русча музыкаль терминнар сүзлеге..........51
Реферат темалары..52

Әдәбият... 53
Сүзлекләр 54
Интернет-ресурслар...55